

een heel concrete en praktische manier door de presentatie van specifiek archiefmateriaal in afwachting van verder exploratie door academici. Hieronder bevindt zich bijvoorbeeld waardevol interviewmateriaal verzameld in de onderzoeksfase van boek- en filmproducties zoals *The Longest Day* (1959) en *A Bridge Too Far* (1974) van de Iers-Amerikaanse oorlogscorrespondent Cornelis Ryan en de PBS documentaire *The Marshall Plan Against All Odds* (1997). Voor wie interesse heeft aan de slag te gaan met het materiaal van de PBS documentaire staan naast

voorbeelden van interviews die in deze privécollectie zijn opgenomen, tevens de contactgegevens van de beheerder vermeld. Het is bijzonder waardevol dat dergelijk archiefmateriaal – dat zonder een publicatie als deze waarschijnlijk aan het oog van veel academici zou ontsnappen – in deze bundel niet alleen voor het voetlicht wordt geplaatst, maar ook op een heel praktische wijze toegankelijk wordt gemaakt.

Albertine Bloemendal, Universiteit Leiden

Myriam Everard en Ulla Jansz (ed.), *Sekse. Een begripsgeschiedenis. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis Xtra #1* (Verloren; Hilversum, 2018) 279 p., ill., €23,00 ISBN 9789087047573

Begripsgeschiedenis van sekse

In het spoor van de tweede feministische golf ontstonden internationaal de nieuwe vakgebieden ‘vrouwenstudies’ en ‘vrouwengeschiedenis’. In Nederland manifesteerde deze ontwikkeling zich in vaktijdschriften als het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* (1980) en het *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* (1980). Deze benamingen werden snel problematisch, omdat beoefenaars (v/m) zich realiseerden dat hun onderwerp van studie niet louter ‘vrouwen’ betrof, maar ‘sekse’. Onder invloed van de *linguistic turn* werd de schijnbaar natuurlijke categorie ‘sekse’ bovendien geproblematiseerd en gehistoriseerd. In de loop van de jaren tachtig en negentig werd daarom gesproken van ‘genderstudies’ en ‘gendergeschiedenis’, waarbij ‘gender’ stond voor de veranderlijke constructie(s) van vrouwelijkheid en mannelijkheid. In de 21^e eeuw is ‘gender’

echter opnieuw geassocieerd geraakt met een als onveranderlijk voorgestelde natuur, bijvoorbeeld in actuele discussies over transgenders. Myriam Everard en Ulla Jansz, beiden pioniers van vrouwen- en gendergeschiedenis, achtten het daarom tijd voor een diepgaande reflectie op de begripsgeschiedenis van sekse.

De voorbereidingen begonnen al in de jaren negentig, toen Everard en Mieke Aerts in de serie begripshistorische studies over ‘vaderland’, ‘vrijheid’, ‘beschaving’ en ‘burger’ (1999-2002) van het Huizinga Instituut en de Universiteit van Amsterdam, weinig tot geen aandacht voor sekse zagen. Zij startten in 2005 een apart onderzoeksproject naar de begripsgeschiedenis van ‘sekse’, maar dat sneuvelde door bezuinigingen. Ruim tien jaar later reanimeerden Everard en Jansz het project, met deze eerste themapublicatie

van *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* als resultaat. De veertien bijdragen beslaan de periode vanaf de zeventiende tot het midden van de twintigste eeuw; de problematisering van 'sekse' door de tweede feministische golf en de introductie van 'gender' in het Nederlands blijven dus buiten beschouwing. Geografisch ligt de nadruk op Nederland aan de Noordzee. Daardoor wordt ten onrechte de indruk gewekt dat de postkoloniale en wereld-historische wending in de geschiedwetenschap geheel voorbij is gegaan aan de gendergeschiedenis, maar de verschillende bijdragen haken wel aan bij een aantal internationale discussies op het terrein van sekse als begrip.

Een eerste aangrijpingspunt is de baanbrekende studie *Making sex. Body and gender from the Greeks to Freud* (1990) van Thomas Laqueur. Hij betoogde dat het denken over sekse rond 1800 radicaal veranderde. Waar man en vrouw eerder zouden zijn begrepen als twee varianten van één mensensoort, het *one-sex-model*, zouden artsen en anderen rond 1800 zijn gaan denken in twee soorten met verschillende kenmerken en eigenschappen, het *two-sex-model*. Hoewel kritiek op Laqueur niet bepaald nieuw is, nuanceert ook deze bundel zijn beeld. Zo toont wetenschapshistoricus Eric Jorink in een artikel over de invloed van Descartes' filosofie op het anatomische werk van Johannes Swammerdam en Reinier de Graaf, op boeiende wijze dat er in de Republiek al rond 1670 werd gedacht over twee seksen met verschillende, maar gelijkwaardige functies in de voortplanting. Verschillende artikelen maken bovendien duidelijk dat sekse in de loop der tijd van locatie veranderde: van het lichaam naar de geest. Historisch-pedagoog Annemieke van Drenth,

bijvoorbeeld, behandelt de psychologisering van sekseverschillen aan de hand van het werk van de psychologen Gerard Heymans (1857-1930) en Frederik Buytendijk (1887-1974).

Een tweede theorie behelst de 'gescheiden sferen'. In de vroege fase van vrouwengeschiedenis werd veelal uitgegaan van een onder invloed van het kapitalisme ontstane scheiding van het leven in een privaat (vrouwen) en publiek (mannen) domein. In het midden van de jaren 1970 signaleerde bijvoorbeeld Karin Hausen voor het Duitse gebied rond 1800 de opmars van een denken in twee verschillende maar complementaire *Geschlechtscharactere*. Letterkundige Ellen Krol behandelt in deze bundel de receptie van Duitse studies en concludeert dat dergelijke ideeën in Nederland tussen 1800 en 1840 slechts beperkt ingang vonden. Contemporaine recensenten achtten een al te grote seksepolarisatie in strijd met de voor ons land kenmerkend gevonden gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen. Stefan Dudink toont in zijn artikel bovendien dat huiselijkheid in het Nederland van de vroege negentiende eeuw niet slechts aan vrouwen en vrouwelijkheid werd gekoppeld, maar ook aan de mannelijkheid van 'grote mannen' die zich inzetten voor het nationaal belang. De artikelen van Everard en Jansz, over respectievelijk Multatuli en de in 1889 opgerichte Vrije Vrouwen Vereniging, suggereren daarentegen dat zij hun feministische gedachten over het culturele, conventionele karakter van sekse formuleerden als reactie op een naturalisering en polarisering van sekse.

Of en hoe de verzamelde bijdragen eigenlijk een begripsgeschiedenis van sekse vormen, was een bij lezing van de bundel terugkerende vraag voor mij. Eveline

Koolhaas-Grosfeld biedt bijvoorbeeld een rijk geïllustreerde beschrijving van de wijze waarop Johannes Le Francq Berkey in zijn *Natuurlijke historie van Holland* (1769-1811) het uiterlijk van mannen en vrouwen vanaf de Batavieren tot zijn eigen tijd beschreef. Dudink merkt zelfs op dat het begrip 'seks' niet voorkwam in zijn bronnen. Dat lijkt ook in andere artikelen het geval, waardoor de vraag rijst wat precies het begripshistorische karakter van de bundel is. Een ander probleem is de lange incubatietijd van het project, waardoor de bundel voor de specialist weinig nieuws bevat. Uitzondering is het verslag van een rondetafelgesprek waarin historicae van verschillende generaties (Marjan Schwegman, Mieke Aerts, Geertje Mak en Iris

van der Tuin) het begrippenapparaat van vrouwen- en genderstudies bediscussieerden. Zij stellen allen dat de introductie van 'gender' grote waarde heeft gehad voor de acceptatie en de verruiming van het onderzoeksgebied, maar dat de eenzijdige culturalisering van seks ook problemen heeft opgeleverd. Genderstudies verhoudt zich bijvoorbeeld moeilijk tot de lichamelijke van seks en volgens Aerts is het vakgebied weinig 'wendbaar' in de respons op identiteitspolitieke bewegingen van nu. Mensen die zich naar aanleiding daarvan beginnen te oriënteren op vrouwen-/gendergeschiedenis, vinden in deze bundel echter een handige inleiding.

Marijke Huisman, Universiteit Utrecht

Rengenier C. Rittersma, *Mytho-Poetics at Work. A Study of the Figure of Egmont, the Dutch Revolt and its Influence in Europe* (Brill; Leiden/New York, 2018) 416 p., ill., tbl., €151,00 ISBN 9789004345850

Goethe en Schiller lezen over Egmont

Rittersma's boek is een Engelse vertaling van zijn Duitstalige proefschrift dat in 2006 werd verdedigd aan de Europese universiteit in Florence en in 2009 werd gepubliceerd in het Duits. Het boek stelt de vraag welke elementen van Egmonts leven en dood zó aansprekend waren dat ze in de achttiende eeuw aanleiding zouden geven tot een grootschalige mythevorming over de graaf door de Duitse auteurs Goethe en Schiller. Wat verklaart toch de aanhoudende aantrekkingskracht van de verbeelde Egmont? Die vraag loopt als een rode draad door het boek.

Het boek bestaat uit drie delen, die alle een stadium in de mythologisering van Egmont representeren. In het eerste

deel gaat Rittersma in op de weergave van Egmonts executie in eigentijdse bronnen. Die bronnen blijken opgetekend door een opmerkelijk internationaal gezelschap: de Spanjaarden Alfonso Ulloa en Bernardino de Mendoza, de Oostenrijkse hoveling Michael van Aitzing, de Zwitserse publicist Adam Henricpetri, de Engelman Thomas Stapleton en als enige Nederlander Marcus van Vaernewijck. Die waren natuurlijk niet allemaal lijfelijk bij Egmonts executie aanwezig – Stapleton wordt opgenomen in de reeks omdat hij via de getuigenis van Maarten Rythovius, de bisschop van Ieper die Egmont bijstond in zijn laatste momenten, doorgaf. De bronnen werden met allerlei